

Krzysztof Nitkiewicz, *La pratica della Sacra Congregazione del Concilio circa il cumulo di benefici in Polonia (1564-1752)*, Roma 1991, ss. 148.

Jest to rozprawa doktorska kapłana archidiecezji białostockiej, napisana na Wydziale Prawa Kanonicznego w Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Tytuł pracy – *Praktyka Św. Kongregacji Soboru w przedmiocie kumulacji beneficjów w Polsce (1564-1752)* – wskazuje, iż podjęto w niej interesującą – zwłaszcza historyka prawa – kwestię, która przez całe stulecia nurtowała Kościół w Polsce, podobnie zresztą jak w wielu innych krajach. Oto kanoniczny obowiązek beneficjariuszy rezydowania przy własnej świątyni bywał bardzo często zaniedbywany, głównie wskutek łączenia kilku beneficjów przez tego samego tytulariusza.

Praktyka kumulowania beneficjów sięga swymi początkami V stulecia, kiedy to niektórzy duchowni ubiegali się, z różnych powodów, o kilka kościołów. Proceder ten spotkał się od razu z dezaprobatą i potępieniem ze strony soborów powszechnych i synodów partykularnych, które w zjawisku kumulacji beneficjów upatrywały niebezpieczeństwo dla spełniania przez beneficjariuszy posługi duszpasterskiej. Szczególnie ostrą walkę przeciwko kumulacji beneficjów wypowiedział Sobór Trydencki, podejmując ważne dzieło reformy Kościoła i odnowy duszpasterskiej. Odpowiedni dekret w przedmiocie zakazu łączenia beneficjów został promulgowany podczas XXV sesji soborowej – 3 XII 1563 r. Misja troski o wcielanie w życie dekretów soborowych, także w przedmiocie wspomnianego zakazu, została powierzona 2 VIII 1564 r. Św. Kongregacji Soboru. Właśnie ten moment stanowi punkt wyjścia dla rozważań ks. Nitkiewicza; terminem zaś *ad quem* jest data wydania (2 IX 1752 r.) przez papieża Benedykta XIV dekretu dla duchownych w Polsce, rozluźniającego dyscyplinę w zakresie dyspens apostolskich zezwalających na zachowanie beneficjów niepołączalnych.

Zadaniem, jakie stawia sobie autor, jest ukazanie stanowiska Św. Kongregacji Soboru zajmowanego odnośnie do zjawiska kumulacji beneficjów w Polsce. W omawianym okresie praktyka tej dykasterii we wspomnianej sprawie była jednolita i opierała się na zasadach przyjętych przez Sobór Trydencki. Przedstawiając ją ks. Nitkiewicz uwzględnia kontekst obowiązującego prawa powszechnego oraz stanowisko Kongregacji zajmowane w tej samej kwestii w stosunku do innych krajów.

Podstawowymi źródłami dla opracowania pozostają normy prawne zawarte w *Corpus Iuris Canonici*, dekrety Soboru Trydenckiego, a przede wszystkim dekrety i listy oraz inne akta Kongregacji Soboru dotyczące poszczególnych spraw załatwianych na tym forum oraz relacje biskupów polskich składane przy okazji wizyty *ad limina*, dokumentujące sytuację panującą w Polsce pod względem nadawania beneficjów. Oprócz źródeł drukowanych wykorzystano materiał rękopiśmienny, przechowywany w archiwum dawnej Kongregacji Soboru (obecnie dostępnym dla Duchowieństwa), a także w Tajnym Archiwum Watykańskim.

Praca składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy z nich, stanowiący wprowadzenie do właściwych wywodów autora, traktuje o kumulacji beneficjów w ustawodawstwie Kościoła. Na wstępie czytelnik zapoznaje się z rozwojem doktryny we wspomnianej dziedzinie w prawie kanonicznym średniowiecza: najpierw w *Corpus Iuris Canonici*, następnie w kanonistyce. Okazuje się, iż

dyscyplina kanonistyczna w odniesieniu do beneficjów kościelnych osiągnęła swój szczytowy rozwój w XII-XIII w. Tak więc Sobór Laterański III (1179 r.) zakazał kumulowania beneficjów, które wymagały rezydencji osobistej beneficjanta, co potwierdził papież Aleksander III, wzywając duchownych posiadających kilka beneficjów do zatrzymania jedynie jednego z nich. Również Sobór Laterański IV (1215 r.) oraz papież: Innocenty III, Bonifacy VIII i Klemens V wypowiadali się w swoich enuncjacjach przeciwko kumulacji, zwłaszcza beneficjów duszpasterskich. Istniała jednak możliwość ich kumulowania za dyspensą papieską, która to praktyka była dość częsta za pontyfikatu Bonifacego VIII i Klemensa V. Gdy chodzi o kanonistykę, to to zjawisko kumulacji beneficjów uznawano powszechnie (np. przez glossatorów, komentatorów) za godne potępienia i szkodliwe. Kwestią żywo dyskutowaną pozostawała dopuszczalność kumulacji w pewnych sytuacjach, co uwzględniał zarówno Gracjan, jak i *Dekretaly* Grzegorza IX. Powszechnie przyjmowano, iż w usprawiedliwionych przypadkach kumulacji (dwa beneficja, z których jedno było podporządkowane drugiemu; beneficjum parafialne połączone na stałe z jakąś prałaturą lub kanonią w kapitule; beneficjum fundatora kościoła, który go następnie uzyskał; dwa beneficja, z których jedno jest powierzone jako tzw. komenda; dwa beneficja, z których jedno znajduje się w rejonie o niewystarczającej liczbie duchownych) nie wymaga się dyspensy papieskiej. Według praktyki Kurii Rzymskiej z XV i XVI w. taka dyspensa była konieczna jedynie w przypadku posiadania dwóch beneficjów, wiążących się z obowiązkiem rezydencji. Inną kwestią dyskutowaną przez kanonistów był rodzaj sankcji karnych za niedopuszczalną kumulację beneficjów.

W drugim podrozdziale autor zajmuje się sprawą kumulacji beneficjów jako przedmiotem obrad Soboru Trydenckiego, w trzecim zaś omawia rolę Kongregacji Soboru w procesie realizacji reformy trydenckiej. Czytelnik znajduje tu interesujące szczegóły dotyczące trybu i sposobu załatwiania spraw związanych z kumulacją beneficjów przez wymienioną dykasterię kurialną.

Rozdział II został poświęcony wprowadzaniu w życie dekretów trydenckich zakazujących kumulacji w Polsce. W podrozdziale pierwszym analizuje się problem kumulacji przed promulgacją dekretów trydenckich (znajomość doktryny na ów temat, praktyka kumulacji, usiłowania wyeliminowania nadużyć), w drugim – interesującą sprawę odkładania przez Kościół w Polsce stosowania się dekretów soborowych dotyczących kumulacji (stanowisko kleru polskiego wobec dyscypliny trydenckiej w przedmiocie kumulacji, droga postulatów polskich składanych w Kurii Rzymskiej), w trzecim zaś – uprawnienia reprezentantów Stolicy Apostolskiej w Polsce odnośnie do praktyki kumulowania beneficjów (uprawnienia do 1591 r. i po 1591 r.). Trafnie dobrany przez autora materiał źródłowy jasno ukazuje, jak dekrety Soboru Trydenckiego o zakazie kumulacji beneficjów spotkały się z dużym oporem duchowieństwa polskiego, co sprawiło, że Stolica Apostolska kilkakrotnie przedłużała moment wejścia w życie przepisu soborowego o wspomnianym zakazie. Interesująco rysuje się tutaj rola kard. Stanisława Hozjusza, nuncjuszy apostolskich w Polsce, wielu biskupów polskich.

Rozdział III ukazuje praktykę w przedmiocie dyspens papieskich od zakazu kumulacji beneficjów niepołączalnych. W podrozdziale pierwszym autor zajmuje się udzielaniem dyspens na korzyść poszczególnych petentów (procedura, przedmiot prośby i przedkładane racje, udzielenie dyspensy, odmowa dyspensy), w drugim natomiast – przekazaniem władzy dyspensowania biskupom (początek uprawnień, ich charakterystyka, odmowa przekazania władzy).

W rozdziale IV ks. Nitkiewicz omawia sprawę troski (chyba Kongregacji?) o właściwą dyscyplinę beneficjalną w Polsce. Na pierwszym miejscu mówi o roli synodów (prowincjalnych i diecezjalnych) w tym względzie, następnie zatrzymuje się nad odpowiedziami Kongregacji Soboru na przedstawiane przez biskupów polskich „dubia”; wreszcie zajmuje się interwencjami tejże Kongregacji przeciwko praktyce kumulacji beneficjów.

Praca stanowi pożyteczne studium, oparte na solidnej bazie źródłowej. Ukazuje doniosły problem roli Kongregacji Soboru w kształtowaniu właściwej postawy duchowieństwa polskiego

w przedmiocie zakazu kumulacji beneficjów. Pozwala przy tym urobić sobie dość ostry obraz sytuacji panującej pod tym względem na przestrzeni przeszło dwóch stuleci.

Pewien niedosyt budzi literatura, do której nawiązał ks. Nitkiewicz. Z pewnością można by wykorzystać dużo więcej pozycji bibliograficznych, dotyczących m.in. ustawodawstwa synodalnego. Tytułem jedynie przykładu można wskazać na brak znajomości pracy W. Góralskiego pt. *Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium* („Prawo Kanoniczne”, 27(1984), nr 3-4, s. 149-171). Autor omawia ten synod na s. 47. Zdecydowanie za mało miejsca poświęcono kwestii usiłowania wyeliminowania nadużyć w zakresie kumulacji (s. 47-48).

Jeszcze raz należy stwierdzić, iż zaprezentowana monografia – ukazująca kłopotliwy problem kumulacji beneficjów w Polsce niejako „od strony” Stolicy Apostolskiej – ubogaca piśmiennictwo historyczno-prawne w odniesieniu do zagadnienia recepcji Soboru Trydenckiego w Europie i z pewnością zainteresuje tych, którym dane będzie do niej dotrzeć.

Ks. Wojciech Góralski

Ks. Ludwik Królík, *Kapituła kolegiacka w Warszawie do końca XVIII wieku*, Warszawa 1990, ss. 264, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.

Institucja kapituł – tak katedralnych, jak i kolegiackich – zasługuje ze wszech miar na uwagę badawczą; wszak chodzi o korporacje, które przez całe stulecia odgrywały doniosłą rolę w życiu poszczególnych diecezji, pozostając z reguły znaczącymi ośrodkami kultu Bożego, duszpasterstwa, kultury umysłowej i oświaty. Każdą więc monografię poświęconą kapitule należy odnotować ze szczególną uwagą.

Wśród polskich kapituł kolegiackich wybitną rolę odegrała kapituła warszawska, utworzona początkowo w Czersku (przed 1252 r.) i przeniesiona następnie do kościoła św. Jana Chrzciciela w Warszawie (w 1402 r.). Stanowiła ona ważne centrum administracyjne i religijne dla mazowieckiej części diecezji poznańskiej, do której należała Warszawa. W 1798 r., po erygowaniu diecezji warszawskiej, kolegiata warszawska została podniesiona do godności katedry, a kapituła kolegiacka św. Jana Chrzciciela – do rangi kapituły katedralnej.

Praca ks. Królíka, będąca rozprawą habilitacyjną autora, jest pierwszą monografią o kapitule warszawskiej obejmującą swoim zasięgiem czasowym okres od XI (utworzenie kapituły zamkowej w Grójcu) aż do końca XVIII w. Opracowanie jest oparte na szerokiej bazie źródłowej; autor sięgnął bowiem najpierw do obfitych źródeł archiwalnych (Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, Tajnego Archiwum Watykańskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Archidiecezjalnego w Warszawie, Archiwum Diecezjalnego w Siedlach, Notat Archiwalnych Wł. Knapińskiego, przechowywanych w Bibliotece Seminarium Duchownego w Warszawie), a następnie do wielu źródeł drukowanych (m.in. akt i statutów wielu kapituł, akt synodów, kodeksów dyplomatycznych). Tak szeroko zakrojona kwerenda okazała się konieczna dla uzyskania niezbędnych danych o organizacji i działalności kapituły św. Jana Chrzciciela. Równie szeroko nawiązał ks. Królík do literatury, zarówno dotyczącej wprost lub pośrednio interesującego go kolegium kapitulnego, jak i porównawczej.